

ВСЕ ПО-ДЪЛБОКО В СЕБЕ СИ...

БЛАГОВЕСТА КАСАРОВА

Творчеството на големия наш писател Емилиян Станев за деца и юноши не е голямо по обем, всичко на всичко няколко книги. Но то е голямо със своето съдържание, тежи с красотата и дълбоките идеи, заложили в него. И всъщност не е изследвано, макар от отделните шрихи и публикации да се е създадо измамното впечатление, че писателят е бил непрекъснато обект на критическо внимание. Може за другите негови произведения това да отговаря на истината, за детските му повести и разкази по-малко се отнася.

Тези мои портретни бележки също така не претендират за изчерпателност на анализа. Впрочем и не знам дали може да съществува изчерпателен анализ на ония дълбочини, които се крият под скрежа или се оглеждат в почти човешките очи на сърненцето Май. По-скоро скромното ми намерение е да очертая някои проблеми, които откриваме в творчеството за деца на Емилиян Станев, и които преоткриваме от дистанцията на времето и неговата проверка.

Обикновено се казва, че Емилиян Станев е един от ярките представители на анималистиката в нашата литература и особено с неговите книги за деца и юноши. И също така обикновено в тях се търси красотата на природата, нейният възпев от писателя, преклонението му пред нея. Навярно в това твърдение има истина. Но истина е също така, че подобно твърдение в значителна степен стеснява кръгозора спрямо писателя и неговата всепроникваща духовна сонда засяда твърде бързо на плитчина. Мисля, че детското творчество на Емилиян Станев очертава твърде широки и твърде по-дълбоки проблеми, особено в светлината на днешния ден на отчаяно съткновение между човека и природата и на човека със самия себе си.

А човекът започва да се възпитават и изражда още от най-ранна детска възраст. И е много важно какви истини ще му се внушат и разкрият още от тази най-ранна и впечатлителна възраст. Не знам дали точно това е ръководило като естетическа програма Емилиян Станев, но съм уверена, че той е имал такова дълбоко свое вътрешно чувство. А вътрешното чувство у писателя, и още повече у такъв писател като Емилиян Станев, може да играе ролята и на естетическа програма, и на верую, и на всичко това взето заедно плюс още нещо — неповторимия магически талант.

Да, природата заема важно място в произведенията на Емилиян Станев за деца и юноши. Но каква е тази природа? С какви очи и с каква душа гледа на нея писателят? И доколко неговият поглед остава ограничен в своя отрязък от време или надхвърля границите на тоя отрязък и неговите очи се вглеждат в нас, за да попитат — какво оставяте вие на своите деца от тая красива и мъдра българска природа? И какви граждани ще израснат от тия деца, ако нямат чувство към природата и нейната красота, но и с нейните сурови закони, отзвук от които намираме в законите на живота.

Светка този поглед иззад очилата — строг в своята нежност, немилостив в своето хуманистично милосърдие. Даже от себе си понякога можем да се скрием, от този поглед как да се скрием?

Да, българската литература — класическа и съвременна, е надарена с писатели анималисти. Още по-богата е детско-юношеската литература от зората на нейното зараждане и до днес. Рядко ще срещнем автор — имам предвид по-ранната детска възраст, — който в една или друга степен, под една или друга форма да не се е докосвал до природния свят. Но писател като Емилиян Станев може би няма. За него природата, птичийят и животинският свят не са предназначени за разнообразие на тематиката и проблематиката, или за освобождаване на напрежението от психологическото и философско натоварване в „голямата литература“. За Емилиян Станев природата не е развлечение, отход, естетическа наслада или не само това, тя е преди всичко част от самия него, органично и фино изваяна същност, без която неговото човешко и творческо съществуване би било невъзможно. Откъде идва това страстно и неутолимо влечение към природата у Емилиян Станев? Вероятно от определени психологически и биологични дадености, някои от които водят началото си от детството. Още на прага на юношеството си той тръгва с баща си на лов из Търновските гори, поля и планини и впечатленията, емоционалните възприятия, породени от крайно чувствителната и склонна към фантастични видения натура на малкото момче, остават дълбоко живи и непокътнати. И все пак Емилиян Станев не е живял на село, не е селско дете, което по рождение и по необходимост общува с природата. Тогава? Остава убеждението, че той е прозрял онова, което мнозина други зрят в неговото време — пък и днес — не могат да прозрат и остават слепи и глухи. Сетивата му, възприемащи необозримия природен свят, са мембранно чувствителни, а като се прибави към тях и стихията на въображението, се ражда тази своеобразна спойка, която прави и творчеството, и личността му необикновени и неповторими.

Много се е писало и говорило за Емилиян Станев, анкети и интервюта са правени с него, сам той е писал и говорил по редица проблеми, отнасящи се до съвременността и миналото, до битието и съзнанието. Позволявал е в минути на откровение да се надникне в неговата сложна душевност, в човешката му и творческа лаборатория. И въпреки това той си остава един неразгадан вълшебник, магьосник на словото, който в творбите си широко разтваря дверите към приказното, но и напълно реално царство на природата. Не всичко в неговата богата, противоречива и единна в същото време психологическа постройка, в неговата нравствена и душевна нагласа може да бъде обяснено и ясно протълкувано с познатите ни канони и закони, но това едва ли е толкова нужно, ако на всичко в света писателят може да даде категоричен отговор, той нямаше да бъде писател и словото му нямаше да крие в себе си магията, която ни кара да забравяме себе си и заживеем в измисления, но още по-реален за нас свят на героите.

Емилиян Станев започва да пише сравнително млад, на двадесет и четири години вече е отпечатал първия си разказ „Срещу Великден“, но за начало на творческия му път би могло да се приеме публикуването на разказа „Крадецът и кучето“ (1934) когато за пръв път се подписва с псевдонима си Емилиян Станев (истинското му име е Никола Стоянов Станев) във вестника на Д. Б. Митов „Литературен глас“. Разказът му донася известност, буди надежди за развитието му, обещава оригинална идейна насоченост на неговите бъдещи произведения. След сборниците с разкази „Сами“ (1940) и „Вълчи нощи“ (1942), които вече ясно подсказват — особено „Вълчи нощи“ — за появата на необикновен и самобитен талант, излиза и повестта му за деца „През води и гори“ (1943). Тя е едно, на пръв поглед, непретенциозно и твърде приятно произведение за принудителното пътешествие на двамата приятели таралежът Бързоходко и костенурката Повлекана. Отскубнали се по чудо от хищните нокти на орела, двамата герои попадат в далечните и непознати води на едно блато, подложени са на всякакви опасности и изпитания и успяват след дълга и трудна борба, след многобройни премеждия и приключения, след драматични ситуации да се върнат отново в любимото родно поле, при своите приятели и съседи. Ето с няколко думи сюжетната нишка на повестта, но какъв пъстър и непознат свят разкрива писателят! През водите на блатото, гората и планината до родното поле двамата герои срещат и преодоляват

очаквани и неочаквани бедни. Спасява ги най-вече приятелството им с водния плъх Остроноско и водната костенурка Желтунка. Водите на блатото гъмжат от какво ли не птиче и животинско население — гмурци, калугерици, диви патици, дяволици, чапли, бекасини, водни косове, риби. Целият пъстропер и многогласен, едър и дребен свят сред блатните тръстики оживява, раздвижен и разтревожен от появата на необикновените пришълци. Удивителни са познанията на Емилиян Станев за този къс от наблюдаваната природа, не е нужно да се зубри никакъв учебник по орнитология, достатъчно е да се прочете тази интересна и занимателна повест. Независимо че „През гори и води“ е предназначена за деца, писателят не променя метода си при разкриване на действителността, видимо изявен още в първите сборници — преди всичко „Вълчи нощи“. А това е метод на последователен реалист. Начинът на живот на пернатите обитатели на блатото е описан такъв, какъвто е в неговата сурова същност — птици и животни, населяващи неговите води, водят трудно съществуване, вкопчени в жестока в повечето случаи борба за оцеляване. И както при всяка борба има победители и победени, жертви, смърт, тържество, спасение — до следващия житейски кръг. Нищо не е спестено на детето, но каквото и да описва Емилиян Станев: смърт или раждане, кървави разпри за надмощие или прехрана, блажено опиянение от пролетното слънце, вътрешният поглед на писателя е такъв, че човек не изпитва ужас, не изживява кошмари, не се стъписва пред текста, смазан от жестокостта и истината, напротив той е привлечен неусетно и неуловимо от топлотата и чистотата на словото на писателя, което му позволява не само да опознава природния живот в най-различните му превъплъщения, но и да възприема нещата в тяхната простота и сложност, в тяхното единство, породено от естествената им закономерност.

В повестта „През води и гори“ Емилиян Станев очовечава своите пернати и четвероноги герои, този маниер ще видим в една резултатна последователност и в сборника „Слънчевото зайче“ (1954), много приятни приказки и приказни истории с познавателен и възпитателен характер — за катеричката Кики, за мишлето Уши, за малката Сивка и други повече или по-малко известни горски жители.

Неповторимо индивидуалентворец, Емилиян Станев е странно съчетание на сложна и дълбока мисъл, натрупал в себе си огромни познания — както за природата, така и за човека. И в същото време той е подкупващо естествен и реален. Познанията си за природата писателят не придобива, защото това му е било необходимо за ползване на портфейла си от жизнени впечатления. А защото природата е неговото второ аз, което често пъти става първо, тя е другата страна на неговата мисъл, психика, нравственост. Може да се каже, че човешката същност на Емилиян Станев се е сляла със същността на природата, щом като е способен да създаде такива шедьоври в детско-юношеската литература като „Чернишка“, „Когато скрежът се топи“, „Януарско гнездо“.

Излизането на тези етапни произведения, се предшества от появата на сборниците с разкази „Дива патица“, „Фокер“, „Повест за една гора“. Докато в „През води и гори“ читателят все още само предусеща появата на самобитен и оригинален талант и то повече като всестранно познание в областта на орнитологията и зоологията, в многоцветието на езика и в лекотата и изяществото на фразата, то в тези три книги дарбата на белетриста Емилиян Станев започва да свети в своя звезден блясък. В „Дива патица“ — мисля, че каквото и жанрово определение да дадем на това произведение — разказ, новела, повест, все ще е вярно — той разкрива не само чудесните си възможности на разказвач, но и вече очертаващия се емилиянстаневски метод при пресъздаване на ярки багрено природни картини, начина на живот на птиците проявлениата на истината ѝ за оцеляване и продължаване на рода, което непряко кореспондира с живота на човека. Иначе трудно би могъл да си представи човек, че „одисеята“ на една патица — и при това дива, ще го накара да вземе книгата и да не я остави, докато не я прочете. С какви детайли и подробности авторът описва кръговръта на живота на дивата патица, действителна ѝ, диктувани от истинката ѝ за самосъхранение, любовния период, подготвителния период за майчинството, самото майчинство и отново завъртането в същия биологичен кръг до смъртта.

С публикуването на това произведение Емилиян Станев казва своя нова дума в детско-юношеската литература. Тук за пръв път се появява онова странно съчетание на реалиста Емилиян Станев с поета приказник Емилиян Станев, което в по-късните му произведения, и то не само за деца и юноши, е предизвиквало толкова много възхищение, разсъждения и дискусии за изключителните и често непредсказуеми възможности на таланта му. Какво вдъхновение може да роди този пленителен разказ за една дива патица, за нейната непримирима борба пред прага на смъртта, когато се опитва да се изтръгне от ръцете на ловеца, да излекува сама раненото си крило, да си намери другар и последвала зова на природата да стане майка, за да продължи живота на рода си, да предаде навиците и уменията на своите малки и те от своя страна да се завъртят в същия определен от природата кръг. Едва ли друго освен истинската му любов към природата, любов заложена в гените. С такава любов човек се ражда, тя не може да се придобие, нито да се култивира, колкото и старание да се проявява.

Тук му е мястото да отворим една скоба, която бихме озаглавили — условно, разбира се, — още за природата в детско-юношеските книги на Емилиян Станев. И може би всъщност главният въпрос тук е — за каква природа става дума? Става дума за българската природа, за ония широколистни дъбови и букови гори, населени със сърни и елени, зайци и вълци, лисци, птици, които се раждат, живеят, борят се за своето съществуване, загиват или побеждават и които са наши, само български и само наши. Да допуснем недопустимото — че Емилиян Станев попаднеше в екзотичната природа на тропиците или в суровия север, където има не по-малко интересни животни, птици, фауна. Щеше ли той да постигне изобразителната сила на „През води и гори“, или на „Повест за една гора“, или на шедьовъра си „Чернишка“. Не можем да си представим дори това, че той би посегнал към перото, защото, както неведнъж писателят е заявявал, той не може да живее и пише никъде другаде освен в България и за България, тъй както пред никого не пада на колене освен пред българския народ. Правило ли ви е впечатление, че той малко пътуваше извън страната, и когато му се наложило такова пътуване, бързаше час по-скоро да се завърне у дома, като под свой дом разбираше цялата страна и най-вече родния си край с неговия „възкиселичък“ въздух, какъвто никъде другаде няма. (Из интервюто „На колене пред народа“, публикувано във в. „Отечествен фронт“ през 1964). Не на друго, а на Емилиян Станев принадлежи странният жест да върне голяма част от дългосрочната си командировка в Париж, защото „не може там да живее“. Струва ми се, че тези факти от биографията на писателя не са само симптоматични, но те дават ключ и към някои тайни на неговото творчество, които досега като че ли са се изплъзвали от погледа на изследователите. Чрез изобразяването на българската гора и нейното диво население от животни и птици, писателят по най-добрия начин възпитава у младите читатели не само обич към тая природа, дава им познания не само за животни и птици, но и за тях самите, вдъхва им човешка и българска душевност и в крайна сметка възпитава в родолюбие. Та какво е Май — сърне или дете колибарче, което утре ще се спусне по тясната горска пътека към големите друмища и големия живот, на който то ще даде от тъй необходимите жизнени сокове. Или тия зверове, които се борят за съществуване, разкъсват се или ближат своите рани — не са ли това човешките страсти, които детето носи в себе си и които утре ще се развият и то ще се сблъсква с тях в живота? Не е толкова „анималистичен“, както изглежда на пръв поглед, Емилиян Станев и в детското си творчество. Ние помним, и не забравяме, пък има и записани оценки, че нямало достатъчно хора в разказите му за животни. Точно обратното — може би най-много хора има там, където Емилиян Станев описва животните, защото чрез техния живот той освен всичко друго ни внушава страсти, колкото български, толкова и общочовешки. Нима великолепият разказ „Вълкът“, една от последните творби на писателя, в която ни говори за предсмъртните часове на един звяр, той не прави богоравна сметка на живота си. Споменавам този пример, защото може да се каже, че той пряко е изведен и от детско-юношеските книги на писателя.

Възниква въпросът: каква е ролята на природата в творчеството на Емилиян Станев?

Всъщност чрез смъртта на Вълка Емилиян Станев е вложил цялата своя философия за човека, философия, зряла у него през всичките години на житейски път и професионално творчество. Тази философия ние намираме в значителна степен и в неговите книги „Повест за една гора“, „Когато скрежът се топи“, „Януарско гнездо“, „Чернишка“ и други.

И още нещо, което сега придобива особена актуалност. Най-лесно е да се каже, че пишейки за българската природа, писателят внушава не само любов към нея, но и своята загриженост за нейната утрешна съдба. Всъщност нещата са много по-дълбоки. Емилиян Станев разглежда човека като част от природата и когато той посегне на нея, посяга и на себе си. На своята душевност посяга, без която той би се превърнал в едно пустинно сечище, утрешна жертва на ерозията от всякакъв вид. Борбата, която се води в природата, бушува и в самия човек, това авторът не го казва направо на малкия читател, пък и на големия — защото неговите книги нямат възрастова граница. Той показва тази борба ярко, драматично, както никой преди него, а и след него. Чрез стихията на дивия свят той постоянно задава въпроса — дали достатъчно е опитомен човекът? И дали предназначението на всяко ново поколение не е в това да допринесе, макар и малко, за това свое опитомяване. . . . Макар че не е без значение и другото — този предупредителен сигнал за опазване на природата, който той отправя чрез своите книги. И то тогава, когато въпросът съвсем не беше придобил епидемичен характер. Къде е сега тази природа, която описва Емилиян Станев? На една среща туристи любители бяха отправили пожелание и упрек към българските писатели — да напишат такива пътеписи, каквито е написал Иван Вазов или Алеко Константинов, или Емилиян Станев за българската гора и българските реки, за красивите местности на България. Но къде са тези гори и реки, къде са тези местности? Къде е скрежът, който се топи, или милосърдието, с което беше отгледан Май? Те останаха да съществуват само в книгите на писателя, а за новите поколения звучат почти като екзотика. И ми се струва, че заедно с унищожаването на природата започва и едно загрубване на хората — най-напред на възрастните, което се предава и на децата. Такъв е суровият реализъм и такива са някои от съвременните уроци, които извличаме от книгите на Емилиян Станев за деца и юноши. И така писателят актуално се включва в голямата тема на съвремението — екологичната, макар неговите книги да са написани преди няколко десетилетия.

„Повест за една гора“ е така да се каже въведено то към създаване на трите му творби, които според мен са не само връх в творчеството на писателя, но и в развитието на съвременната детско-юношеска литература. Емилиян Станев тук за пръв път ни запознава с гората, в която по-късно ще живее Чернишка и за която ще извае неповторими с поетичното си излъчване есенни и зимни, пролетни и летни картини, ще умираат кървави залежи, ще капят листа и избуват пъпки и треви, ще кипи и гасне живот. Началото на повестта за гората е малко трмаво, даже скучновато, като че ли писателят бърза да ни каже необходимите уводни думи за геронте и тяхното битие, за да заплува после в свои води, да въведе читателя в идейния замисъл, в същността на разказа, който му е присърце. Тромавостта идва според мен от привидно статичните действия на главните герои — ловния пазач и неговия помощник Янко. Сякаш не се е удало на Емилиян Станев да изгради образи на хора, равностойни на образите на животните, макар че това е твърде условно. И двамата в дадени моменти са твърде декларативни, говорят сякаш със заучени фрази, във формирането на характерите им има нещо недогледано, неизяснено, липсва онази тънка, почти графично очертана характеристика, примесена с искрящо по своята находчивост чувство за хумор, което се налага при типизирането на геронте от по-късните му творби. Може би това е дало повод на някои „тълкуватели“ на творчеството на Емилиян Станев да изкажат „нелепата“ мисъл, както казва в статията си за писателя Николай Янков, че недостатък на неговите книги за деца и юноши е „липсата на задълбочено и пълно изобразяване на човека“. Мисълта е действително нелепа, нещо повече, нейното изказване на глас говори за удивителното неразбиране на творчеството му,

защото Емилиян Станев както в книгите си за деца и юноши, така и в тези за възрастни изгражда образи завършени и силно въздействащи със своето вътрешно съдържание, емоционално и нравствено. Достатъчно е да си припомним д-р Старирадев от „Търновската царица“, Иво Бретенович от „Крадецът на праскови“, Иван Кондарев от едноименния роман, Еньо-Теофил от „Антихрист“, Приходата и Фокасинов от „Чернишка“ дядо Мирьо от „Януарско гнездо“, капитан Негро от „Когато скрежът се топи“ и прочие. Фрагментарността на двата образа в никакъв случай не изтънява художествената тъкан на произведението, защото целта на писателя не са директно хората, а природата и животът в нея, и така се стреми да внушава истини. Стъпка по стъпка, воден от ловния надзирател, младият му помощник Янко навлиза в гората като се опитва да я види с неговите влюбени очи и неговата всеотдайна душа. Това не му се удава лесно, защото гората не на всеки разкрива тайните си, а и сетивата на младия човек са все още недоразвити. Той е свикнал да живее в града, службата му на разсилен в лесничеството го е затворила в прашните и сиви коридори на сградата. А тайните на природата са преди всичко в начина на битуване на животните и птиците — сърни, елени, глигани, лисици, златки, вълци, мечки, катерини, кълвачи, кукувици, сипки и други горски обитатели. Емилиян Станев умее да заплете интрига в хода на повестуването, да изведе на преден план характеристиката на някои животни или птици, към които има повече слабост, и чрез различните ситуации, в които те изпадат, в борбата, която водят за оцеляване, да развиеги разказа. Глутницата вълци води люти сражения и стълкновения за изхранване през враждебната и гладна зима, напада, убива, разкъсва, бяга, крне се от човека и от другите хищници. Сърните и елените също нападат, бранят себе си и своите малки, биват нападани и разкъсвани. Особено интригуваща е линията, чрез която авторът проследява живота на Сивия вълк единак в скваната от студ и сняг зимна гора, както и усилията на двамата мъже да го премахнат и по тоя начин спасят сърните, елените, кошутите, сърдцаците от свирепите му челюсти.

Всичко в поведението на Сивия вълк е известно на писателя до най-дребните и незабележими за непросветеното око нюанси — хищническият му нрав, силата на скоковете, остротата на зъбите му, добре развития му инстинкт за опазване, коварния начин, по който напада жертвите си. На такава пространна характеристика би завидял всеки специалист в тази област — студено и жестоко светят очите на звяра във вледенения зимен сумрак, тръпки побиват читателя от дрезгавия вой, пронизващ с нещо свръхестествено смълчаната гора и сърцето жалостиво се свива от безпомощното „мецане“ на сърната, предусетила гибелта си, паническото бягство на стадото сърни и елени. Даже човек никога да не е виждал вълк или сърна, може съвсем живо да си ги представи, така пластично и образно са пресъздадени от писателската четка, потопена сякаш в „кръвта“ на природата. А покрай тези впечатляващо „зрими“ образи колко незабравими картини на зимните вечери в гората, на пролетни утрини, на лятно пладне, на изпълнените със сладка тъга есенни следобеди с догарящото „избледняло“ слънце и самотно капещите листа. Действително Емилиян Станев е създал приказна по дух повест за една гора, за една пълна с живот, с тайни, с движение гора и това е първият му сериозен подстъп към другите значителни негови произведения — става дума за детско-юношеските.

„Януарско гнездо“ (1953) излиза като сборник с разкази, но всъщност това е една циклична повест и то не само защото болшинството от разказите са обединени от общите герои, но и защото тематиката и проблематиката са единни. В „повестта“ се забелязват автобиографични елементи, момчето, от чието име се води разказът, е на толкова години, на колкото е бил писателят, когато за пръв път е държал в ръцете си ловна пушка и е следвал баща си из търновските гори. Ловът е в кръвта на Емилиян Станев, той не изпитва смущение и угризение от смъртта на дивеча, за него това е толкова естествено и в реда на нещата, колкото и самия живот. Чрез разказите си в тази повест той иска да внуши това си разбиране и наред с него да предаде, така да се каже, първите уроци на читателя по обич към природата и любов към родината.

Образът на дядо Мирю поражда големи симпатии. Той е човек, свързан неделимо с природата като с пълна връв, виртуозно умел в лова на всякакъв дивеч. Дядо Мирю познава този дивеч като петте пръста на ръката си. Къде не води обичливият и оригинален като характер старец малкото момче, жадно за ловни подвизи, какви ли не тайни не разкрива пред любопитните му очи, пред удивения му взор. Борбата между видрата и бухала, ловът на пълпъдъци и яребици, коварните намерения на дивата котка, набезите на лисицата крадла, самотните скитания на елена убиец са неповторими по своята жизнена логика и художествено майсторство образи. От друга страна, всеки разказ в повестта е една кратка лирична приказка за природата през различните сезони, едно нагледно откритие за навичите и инстинктите на дадено животно или птица. Тук вече ярко се разгръща талантът на писателя, възможностите му на белетрист да увлича живо и интригуващо, при когото словото блика направо от извора, разказвач с една емилиянстаневска житейска мъдрост и философско прозрение за живота и смъртта наред с най-извисените поетично пейзажи от различните състояния на гората и на природата. Ето как в „Хитрец“ описва гибелта на смъртноранената лисица: „За миг спирам поразен, боя се да взема мъртвото зверче. . . По великолепната му кожа, която излъчва медно сияние, се вижда кръв! Езикът е прехапан, сякаш да не издаде никакъв вик, никаква молба. Но очите са още живи — кехлибарено-жълти, светли и лукави. Те ще живеят още няколко часа, докато гледците се сбръчат, докато станат като желатинови ципя — тъпи и безразлични. . . С каква ненавист се навърля Волга на лисицата, като че ли лисицата е неин смъртен враг! Дави я и я дърпа. Сега съм уверен, че е мъртва. Едвам я извличам горе на пътеката, където дядо Мирю ще смъкне хубавата ѝ кожа. . .“ Така загива и едрият сив заек, и дивата гъска, и кафяво-сивият бекас, и старата вълчица. До картината на смъртта веднага заема мястото си друга картина, опияняваща със своята свежа или безмълвна красота, където между „перестите облачета на изток бавно се процежда зората“ и небето започва да се зачервява с „тежка, мрачна червенина“, където месечината продължава да „виси в утринта“, но вече „немощна и далечна“, където се обаждат пълпъдъците, „църкат“ гълъбите, подсвирват авлигите, цвъртят весело събудилите се от зората дребни птици.

Стоян Каролев в своите разсъждения за творчеството на Емилиян Станев казва, че писателят не може да си представи духовно и социално пълноценен човек с притъпен или — недай боже — изчезнал усет за природно красивото и че често го тревожи мисълта, че отдалечаването от природата на съвременните хора ще накърни естетическите им възприятия. И не е чудно именно тази мисъл и тревога да са го подтикнали към създаването на „природни“ книги за децата и юношите, за да възпита усет и отношение към нейната непреходна красота и хармония, към величието и естествеността на заобикалящите ни свята, а не само споменът от детските и юношеските години, прекарани из търновските гори и еленските балкани. Всъщност не е ли предусетил Емилиян Станев едно такова движение за хармонично развитата личност, което щеше да се активизира няколко десетилетия по-късно, но вече в условията на едно общество, издигнало като единен свой идеал хуманизма и творчеството. И така, внушава ни писателят, природата е едното крило на тази хармония. Другото крило трябва да търсим в човека през различните негови възрасти, в които той въпреки всички условности и уговорки остава неделим. И ако едно от двете крила бъде пречупено, къде остава летежът? Какво остава от личността, не се ли превръща тя в един припадък на машината, или на сивото еднообразно всекидневие.

Някои изследователи на писателя изказват мисълта, че природните картини у Емилиян Станев, картините на смъртта, на борбата за живот излъчват „епическо спокойствие“. Не ми се струва много точна тази дума „спокойствие“. В самата си същност Емилиян Станев е неспокоен, вечно търсец и вечно неудовлетворен от намерените отговори на сложни и конфликтни въпроси, отнасящи се до житието, страданиято и любовта на хората и в природата. Епическо да, но иначе бих казала като Стоян Каролев „движение“, „непрестанно движение“. И най-статичният на пръв поглед

пейзаж на утро или залез — особено любими за него природни явления — пулсира отвътре, трепти, променя непрекъснато формата и съдържанието си. Която и природна картина да вземем, от което и да било негово произведение, ще се уверим в това. Особено са типични тези динамични състояния в една от най-хубавите му повести — „Чернишка“.

Малката лисичка Чернишка, порасла и изгонена вече от майка си, тръгва да открива и покорява света и първият ѝ сблъсък с неговите тайни е капанът на кантонера Фокасинов. Оттук, от капана — има в този епизод известна поличба за бъдещето на зверчето — започва истински самостоятелният му живот, подвластен преди всичко на истинката за самосъхранение и устояване на естествените, закодирани от природата нужди. Емилиян Станев притежава свои собствени, непознати за другите творци сетива, чрез които отгатва поведението на звяра, неговия начин за прехрана, борба с враговете, любовния му период, отглеждането на малките. Освен това той по свой собствен начин прекрасно разбира езика на природата и на нейните обитатели. Иначе как биха могли да се обяснят така убедителните като изъва на характера и напълно реалистични описания на отделни „психологически“ и инстинктивни действия, било на насилие, на страх, на задоволство, на осторожност, но не и на примирение. Животните у Емилиян Станев никога не се примиряват с появилата се опасност — такъв е характерът и на повечето от човешките му герои. Ето по какъв начин авторът описва едно нападателно действие на лисичката и непримирението на нейната жертва: „Чернишка сви мускулите на задните си крака и изхвърли тялото си напред. Заекът изпищя, когато зъбите ѝ се забиха малко по-надолу от врата му, дето се издигаха крехките плещи. Лисичката склочи челюстите си. Заекът врещеше и се мяташе. Задните му крака го тласкаха като пружини. Беше едър и силен. Тя се опита да го хване за врата, но той се отскубна и се отправи по брега. Направи два грамадни скока, взе преднина, но скоро се свлече надолу. Зъбите на лисичката бяха прекъснали вратните му артерии. . .“

Покоряваща със своята сурова жизнена правдивост е оная част от повестта за Чернишка, в която авторът с епически замах разказва за съткновението между зверчето, затворено в скалната дупка, и Приходата, закарал се на всяка цена да го ликвидира, съткновение, завършило с пълна победа на лисичката, успяла да надхитри опитния и амбициран ловец. Свободата донесе на Чернишка дълги дни, изпълнени с предвидени и непредвидени изпитания, с дебнечи от всеки горски кът опасности. Без да изпада в умиление или прекалено опоетизиране, така характерни за детските анималистични произведения и в миналото, и сега, той успява не само да активизира и провокира мисълта на читателя, но и емоционално да го разчувства. Стремешът на писателя в тази повест, както и в останалите негови произведения за деца и юноши, е да бъде правдоподобен, верен на истината и на природните закони. Сцените на смъртта не го смущават, той е убеден, че за да има хармония в живота — на природата, трябва да има — и има — и противоречия, и борба, смърт и раждания, победи и поражения. Всеки от горските обитатели може да бъде убит, изяден, разкъсан от по-силния и по-опитния. Така се поддържа равновесието и нормалното протичане на обективните природни дадености. Не можем да се сърдим и обвиняваме природата, ни казва той с книгите си, „тя е майка на всички, и на звяра, и на жертвата“. Всеки звяр, всяка животинка, птица, всяко живо същество има право на съществуване щом веднъж е създадено от природата и то устоява според силите си и предназначението си по-дълго или по-кратко това право. Чернишка успява да преодолее в един период от време опасностите, клопките на Приходата, набезите на Вълчицата. Успява да отгледа малките си и да ги пусне в гората вече годни сами да се включат в борбата за оцеляване.

В повестта „Чернишка“ има двама герои хора — Приходата и Фокасинов, — които искам специално да отбележа, не защото са някакви изключителни личности или натоварени с по-специална мисия. А защото, макар и епизодично присъстващи в развоя на разказа за Чернишка, показват в голяма степен възможностите на автора

да гради човешки образи предимно от детайли, с много тънко чувство за хумор, с лек човеколюбив присмех — когато се отнася до хората и никога, когато се отнася до животните. Фокасинов — кантонерът, е човек небрежен, нехаен понякога към задълженията си, обича да си попиива, да се весели по всяко време, като си устройва и самостоятелни концерти. Ето какъв дребен, но ярък детайл е включил към характеристиката му писателят: „Фокасинов навиваше машината (грамофон, подарен му от председателя на съвета), която фъфлеше и скръщаше преди да засвири, и сам пееше с непознатия певец от плочата. Тия дуети караха кучето да вие, а котаракът избягваше на спокойствие зад зданието и там търпеливо и презрително замижаваше в очакване на края на концерта.“

В „Чернишка“ езикът на Емилиян Станев е кристален, звъни и се разбива в съзнанието на читателя на хиляди пъстроцветни еховити частици. Той е колкото наслада, толкова и символ на красотата и естественост. Опива и омайва и кара човека да забрави, че се говори за насилствена смърт и кръв. А и действието е безкрайно любящо, преплетено с неочаквани белетристични ходове, интригуващи ситуации, непредвидими обрати в поведението и действията на героите. Емилиян Станев в „Чернишка“ се проявява като мислител, но действителен мислител, а не съзерцател. И то не само защото прозата му е едно непрекъснато движение, но и защото ни кара нас, неговите почитатели, също да мислим и чувстваваме.

Особено е подчертана тази негова страна на таланта в повестта „Когато скрежът се топи“ (1950). Самата дума скреж, вече толкова рядка — а и самото понятие скреж не се среща кой знае колко често, — звучи екзотично, приказно, възбужда фантазията, изпълнено е с едно особено, вълшебно бих казала, излъчване, което обгръща цялата атмосфера на произведението, на разказа за гората и живота в нея, които Лесовъда и капитан Негро са определени да пазят и закрилят. След птиците любими животни на Емилиян Станев са сърните и елените. На лисицата той посвети цяла книга, на сърните и елените е посветена повестта „Когато скрежът се топи“, птиците пък присъствуват в цялото му творчество за деца и юноши и не само в него. „Стооката му душа“, както казва Стоян Каролев, запазила живи и непокънати от времето стотици случки, преживелици, изпитани наслади и огорчения от контакта с животинския, птичия и друг видим и невидим от нас, обикновените природолюбители свят.

Разказът в повестта „Когато скрежът се топи“ се води от първо лице — както е и в „Януарско гнездо“ — и, изглежда, и тук има вложени известни автобиографични моменти от богатата ловна биография на писателя. Авторът — героят на повестта — не търси психологически прозрения и дълбочини, той разказва спокойно, сладкодумно и забавно, особено когато пресътворява оригиналната минала и настояща съдба на капитан Негро и започващите да се зараждаят у него чувства към сърните и елените. Без да усети, че му „предават“ уроци по природознание, читателят увлечен следи израстването на малкото сърне Май, на неговата майка Мирка и на останалите горски обитатели, обикалящи хижата, в която живеят двамата приятели. Все в емилиян-станевски дух се редят чудесните, незабравими сцени, пресъздаващи най-различни навици, действия и състояния на животните. Това, че познава в тънкости инстинктите и привичките им, постъпките им в определени ситуации, зарежда белетристичката на писателя с някаква своеобразна динамична привлекателност и правдоподобност. А съчетанието на реалната жизненост и подвижност с прекрасни природни картини, в които необузданото му въображение ни кара да изтръпваме пред чудната и безсмъртна хубост на природата. Толкова са привлекателни и одухотворени неговите пейзажи, че душата започва да боли: „... Рогачите отдавна престанаха да реват. Дойде октомври и буковите гори пламнаха. Пурпурно-червеното море вземаше очите, брезите се жълтееха между него с орделите си листа, върховете на елите и боровите придобиха восъчно сив цвят, а между тях се издигаха трепетликите като пламъци. Постепенно зеленото изчезваше. То жълтееше, изгаряше, криеше се дълбоко в недрата на гората и умираше, сякаш с него бягаше и умираше самото лято. По гребена на планината есента беше бърза и кратка. Букът припламваше за няколко дни. След първата слана земята се покри с окапали листа — дебел шумящ килим, който изда-

ваше всяка наша стъпка. Гората оголя и светлината нахлу в нея отвред и направи стъблата на букашите да изглеждат още по-бели, а мъховете по тях тъмносини. Още нямаше дъждове. Слънцето изгряваше и залязваше върху бледосиньото, меко уморено небе. Сладка тишина пълнеше усонте, сякаш горите бяха упоени от безумните багри на есента.“

Когато четеш творчеството на Емилиян Станев за деца и юноши, придобиваш впечатление за неговата непрекъснатост. Написана е сякаш една книга, която мени багрите и формите си в зависимост от настроението, психологическата настройка, предпочитанията в момента — любов към птици или животни, към есента или пролетта, към зимата или лятото, така както напролет гората мени листата и кората на дърветата си, но си остава все същата гора. Кое кара този автор, който се впуска в най-дълбоките бездни на човешката душа, в неясния страшен свят — „Антихрист“, който задъхано и неспокойно цял живот търси отговор на сложни и неразрешими въпроси и проблеми на битието и съзнанието — „Скот Рейнолдс и непостижимото“, който с такава страст се хвърля да изследва нашето минало, да ни внуши истината за настоящето — „Иван Кондарев“, и търси корените и причините за нашата исторически обременена съдба, да обърне поглед и към децата и юношите и сподели с тях голямата си и с нищо ненакърнима любов — природата? И защо за подрастващите той пише само за природата, нима не е могъл да ги занимава с някои нравствени проблеми на съвременността или на миналото? Могъл е, разбира се, но за него най-големият проблем, най-важният и актуален въпрос на нашето време е природата и нейното опазване. Става страшно на човек, като си помисли само какво може да се случи, ако продължаваме все така престъпно и нехайно, безотговорно да се отнасяме към нашата кърмилница и закрилница. Това иска да внуши на младите хора големият наш белетрист и човеколюбец Емилиян Станев — без природата светът ще загине, а без любов към нея човекът е непълноценен, лишен от емоционалност и нравственост, беден духом. А като прибавим към тази му дълбоко човеколюбива и най-прогресивна идея и мисъл и уменията му тънко и прецизно да извайва словото, да го оживява с магически звуци, форми и багри, наистина разбираме, че нашата природа и нашата нация са родили един ярък талант, един самобитен художник и самобитен хуманист. „Повест за една гора“, „Януарско гнездо“, „Чернишка“, „Когато скрежът се топи“ са произведения, които биха направили чест и на всяка високо развита национална литература.

През колко поколения вече са преминали книгите на Емилиян Станев за деца и юноши? Сметката може да се направи лесно и точно, но всяка подобна сметка ще бъде неточна и невярна. Защото тези книги минават не само през ръцете на подрастващите, но и на техните родители, които довчера са били деца, и тъй се образува безконечната жива верига, по която живителният сок на тези творби тече към националния ни културен живот, за да го оплоди с идеи, философия, духовност, милосърдие, реализъм. Всъщност ние не можем да си представим лавицата на нашата литература без „Чернишка“, „Януарско гнездо“, „Когато скрежът се топи“, „Повест за една гора“ и другите негови книги и разкази. И което е особено важно, тези книги естествено се вливат в останалото творчество на писателя — припомнете си великолепните ловни сцени от „Легенда за Сибин Преславския княз“ или описанията на Еленския балкан, на търновските и лясковските предпланини в „Иван Кондарев“, както и редица други описания и пейзажи в „Крадецът на праскови“, „Антихрист“, „Търновската царица“ и други. Какво е това — продължение на „Когато скрежът се топи“ и другите детски книги или начало на епическо повествуване за Българската земя, населена с бунтовници и неверници, чийто потомци сме всички ние, и което трябва да осъзнаем от най-ранна детска възраст. Както човекът безприрода и с пресъхнало чувство за нея се превръща в пустинно сечище, тъй и нашият духовен живот, тъй и нашата литература за младото поколение би се превърнала в пустинно пространство без произведенията на Емилиян Станев — това е истината, която ни задължава не само да я изречем, но и постоянно да я преоткриваме. Защото този писател е една бездна, в която колкото повече слезаш надолу, толкова става по-дълбока.

И толкова повече се извисява нашият дух на хора и българи.